

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ชนบทของประเทศไทยนับเป็นภาคที่ใหญ่โตกว้างขวาง เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ และเป็นภาคการผลิตที่สำคัญที่สุดในการกำหนดการพัฒนาประเทศ ตลอดช่วงประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม ขณะที่เศรษฐกิจของประเทศมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ในอัตราที่ค่อนข้างสูง จนมีการคาดหมายกันว่า ไทยคือประเทศต่อไปที่จะกลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (NICs-Newly Industrialized Countries) แต่ภาคชนบทของประเทศกลับตกอยู่ในสภาพอ่อนแอและล้าหลัง トラบจนถึงปัจจุบัน จากจุดนี้เองที่เป็นต้นเหตุแห่งปัญหานานัปการ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ดังนั้นปัญหาสำคัญสำหรับการพัฒนาประเทศนับจากนี้เป็นต้นไป จึงควรมุ่งถึงการพัฒนาชนบทให้เข้มแข็ง โดยอาศัยแนวทางและกลยุทธ์การพัฒนาที่จะต้องได้รับการปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

ในช่วงเวลาที่ผ่านมา ประสบการณ์ด้านการพัฒนาของประเทศต่าง ๆ ได้ก่อให้เกิดวิวัฒนาการทางด้านทฤษฎี แนวความคิด และกลยุทธ์การพัฒนาอุบัติขึ้นอย่างมากมาย และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของไทยทุกฉบับ ตั้งแต่แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 1 จนถึง แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 6 ก็ล้วนแต่ได้รับอิทธิพลทางความคิดที่มีพื้นฐานจากวิวัฒนาการดังกล่าวทั้งสิ้น โดยในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 1-3 จะสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของทฤษฎีการเติบโตทางเศรษฐกิจ ที่ P.W. Rostow (1) เป็นผู้กำหนดขึ้น โดยมุ่งเสนอแนะยุทธวิธีที่จะทำให้ประเทศโลกที่สามก้าวสู่ภาวะการพัฒนา ต่อมาในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 4 มีการเสนอสาระสำคัญเพิ่มเติมในแง่การกระจายความเจริญเพื่อลดความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองและชนบท ที่ปรากฏในแนวความคิดเกี่ยวกับ "ทวีลักษณะของการพัฒนา" ของ J.W. Boeke (2) และแนวความคิดในเรื่องการกระจายการพัฒนาของ M.P. Todaro (3) รวมทั้งทฤษฎีการพัฒนาคัดและศูนย์การเติบโต (Growth Pole) ที่เสนอโดย F. Perroux (4 : 24) สำหรับแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5 และแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 6 นอกจากเป็นการสานต่อแนวทางการพัฒนาที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีประเด็นทางด้านนโยบายและมาตรการที่สำคัญเกี่ยวกับ "การพัฒนาชนบทยากจน" (ในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5) และ "การพัฒนาความจำเป็นขั้นพื้นฐาน" (แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 6) ซึ่งแนวทางดังกล่าวได้รับการสนับสนุนโดยองค์การสหประชาชาติเป็นสำคัญ

ผลการพัฒนาตามกรอบทฤษฎี และกลยุทธการพัฒนาดังกล่าว ก่อให้เกิดผลกระทบต่อ เศรษฐกิจ สังคม และสภาพแวดล้อมนันทนาการ การพัฒนาภายใต้กรอบทฤษฎีการเติบโตทาง เศรษฐกิจ ในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 1-2 ทำให้เศรษฐกิจขยายตัวอย่างสูง ดังจะเห็นได้จาก การที่ ผลิตภัณฑ์มวลรวมของภาคในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 1 เพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยประมาณร้อยละ 8.1 (5 : 4) และในช่วงแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 2 เพิ่มขึ้นร้อยละ 7.2 (6 : 3) โครงสร้างทาง เศรษฐกิจมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว มีการขยายตัวทางอุตสาหกรรมและการขุดค้นทรัพยากร ธรรมชาติมาใช้อย่างมากมาย ระบบการผลิตทางการเกษตรเปลี่ยนแปลงจากการผลิต เพื่อการ นึ่งพาดตนเองมาสู่การผลิตเพื่อการค้า และพึ่งพาดตลาดภายนอกอย่างรวดเร็ว ผลการพัฒนาตาม กลยุทธดังกล่าว ก่อให้เกิดผลกระทบที่สำคัญในแง่ช่องว่างระหว่างเมืองและชนบท ปัญหาการอพยพ ย้ายถิ่นและปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 3 และ 4 มีความพยายามในการปรับตัวเพื่อแก้ไขปัญหเหล่านี้ โดยในแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 3 แม้จะ ยังคงวัตถุประสงค์การพัฒนาในแง่ของการขยายตัวทางเศรษฐกิจ แต่ก็ได้เพิ่มประเด็นทางด้าน การกระจายความเป็นธรรมทางด้านสังคมไว้ด้วย ขณะที่วัตถุประสงค์ของแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 4 มีการ ผนวกสาระสำคัญด้านการแก้ไขความเสื่อมโทรม และความร่อยหลอของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการนำเสนอกลยุทธการพัฒนาศูนย์การเติบโตระดับภาค เพื่อลดการกระจุกตัวของ การพัฒนา บริเวณส่วนกลางของประเทศ ให้กระจายไปยังภูมิภาครอบนอก โดยเชื่อมประสานกับการพัฒนา ชนบท ซึ่งความพยายามดังกล่าวยังคงดำเนินต่อมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ อย่างไรก็ตาม ในแง่ของ การกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาครอบนอก และชนบทเท่าที่มีการประเมินผลสำหรับช่วงการพัฒนา หลังสิ้นสุดแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 4 และแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5 พบว่า แม้เศรษฐกิจโดยส่วนรวม ของประเทศจะมีอัตราค่อนข้างสูงโดยเฉลี่ย แต่ผลกระทบที่ติดตามมา คือ ปัญหาการขยายตัวของ ช่องว่างทางฐานะเศรษฐกิจ และความเหลื่อมล้ำทางการพัฒนาระหว่างเมืองและชนบท จากการ ประเมินผลการพัฒนาเมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 4 พบว่า มีประชากรที่ยากจนที่สุด (วัดจาก เกณฑ์รายได้ 150 บาท/เดือน) ถึง 10.21 ล้านคน (7 : 6) และจากการศึกษาสภาวะการ กระจายรายได้เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5 พบว่า ผู้มีฐานะยากจนต่อประชากรทั้งสิ้น ก็ยังอยู่ ในระดับใกล้เคียงกัน คือ 9.83 ล้านคน (8 : 10-11) กล่าวได้ว่า การพัฒนาตามแนวทาง ที่ส่งเสริมการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่ผ่านมา ยังไม่ก่อผลในการยกระดับการพัฒนาแก่พื้นที่ชนบท และดอกผลการพัฒนาที่ผ่านมา ซึ่งตกอยู่ในเมืองเป็นส่วนใหญ่ ก็ยังไม่สามารถส่งผลการ ไหลริน (Trickling Down Effect) ไปยังพื้นที่รอบนอกได้

สภาพการกระจายการผลิตและการลงทุนระหว่างภาคที่ขาดความสมดุลอย่างยิ่ง ทำให้ การกระจายการพัฒนาไปสู่ภูมิภาค และท้องถิ่นชนบท ตลอดจนการพัฒนาสาขาการผลิตที่สำคัญ ด้านการเกษตรและอุตสาหกรรมไม่บังเกิดผลดีเท่าที่ควร ผลการคำนวณจากผลิตภัณฑ์มวลรวมภาค ฉบับปี 2529 (9 : 20) จะเห็นได้ว่า บริเวณส่วนกลางของประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่ง บริเวณ

กรุงเทพมหานครและปริมณฑล มีสัดส่วนการผลิตที่ไม่ใช่สาขาเกษตรกรรมถึงร้อยละ 45.1 ของประเทศ ขณะที่ผลิตภัณฑ์มวลรวมในสาขาอุตสาหกรรมมีสัดส่วนประมาณร้อยละ 54.5 ของประเทศ โดยมีอัตราการขยายตัวถึงร้อยละ 8.5 ต่อปี ซึ่งผลกระทบจากการนี้ทำให้อุตสาหกรรมไม่กระจายไปสู่ภูมิภาค และการที่ผลผลิตทางการเกษตรส่วนใหญ่ต้องป้อนเข้าสู่กรุงเทพมหานคร ยังมีผลทางด้านการตลาดและราคาผลผลิตตกต่ำอีกด้วย ทำให้การเร่งรัดพัฒนาภูมิภาครอบนอก และพื้นที่ชนบทไม่ก้าวหน้าไปเท่าที่ควร

พิจารณาทางด้านระบบชุมชน และบทบาทชุมชนแต่ละระดับ จะเห็นได้ว่า ระบบชุมชนของประเทศไทยยังคงไว้ซึ่งลักษณะที่ขาดความสมดุลอย่างยิ่ง ขนาดประชากรเมืองของกรุงเทพมหานคร ยังมีสัดส่วนถึงร้อยละ 55 ของประชากรเมืองทั้งประเทศ และถ้าพิจารณาจากเมืองต่าง ๆ ทั่วประเทศ จำนวน 129 เมือง มีเพียง 15 เมืองเท่านั้น ที่มีขนาดประชากรระหว่าง 50,000 ถึง 100,000 คน และในจำนวนนี้ เมืองที่มีขนาดประชากรมากกว่า 100,000 คน มีเพียง 7 เมืองเท่านั้น (10 : 57-60) ความแตกต่างที่กล่าวมานี้ นับเป็นอุปสรรคต่อแนวทางการพัฒนา โดยอาศัยกลยุทธการพัฒนาศูนย์กลางการเติบโตระดับภูมิภาค (Regional Growth Center) เนื่องจากไม่สามารถลดอิทธิพลพึ่งพิงศูนย์กลางหลักกรุงเทพมหานคร และบทบาทของตนให้เข้มแข็งมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นได้

สภาพการณ์ดังกล่าว สอดคล้องกับรูปแบบที่ Boeke เรียกว่า "ทวิลักษณะของการพัฒนา" (Dualistic Nature of Development) ซึ่งมีลักษณะทั่วไปที่ปรากฏคือ ในชุมชนมหานครหรือเอกนคร จะมีสัดส่วนการลงทุนด้านต่าง ๆ สูงมาก นับเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศ ซึ่งฐานะของเอกนครดังกล่าว กลายเป็นตัวการบดบังบทบาทของเมืองขนาดเล็ก ๆ ที่มีอยู่มากมายในระบบชุมชน และเป็นอุปสรรคสำหรับการกระจายกิจกรรมทางเศรษฐกิจไปยังชุมชนลำดับรองและชุมชนชนบท ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ไม่แตกต่างจากสภาพการณ์ที่ปรากฏในประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ ดังที่ Rondinelli และ Ruddle ได้สรุปไว้ว่า

รูปแบบการพัฒนานั้นที่กายภาพที่เกิดขึ้นในประเทศกำลังพัฒนา ส่วนใหญ่ไม่ได้ก่อให้เกิดการเติบโตอย่างเป็นธรรมในพื้นที่ชนบท และถึงแม้จะยอมรับว่ากลยุทธการพัฒนาศูนย์กลางการเติบโตโดยอาศัยบทบาทของเมืองหลักและเมืองรอง อาจช่วยกระตุ้นการพัฒนาชนบทได้ แต่กล่าวสำหรับประเทศด้อยพัฒนาแล้วเมืองเหล่านี้ มักจะมีลักษณะการกระจายตัวอย่างไม่เหมาะสม และมีการเชื่อมประสานกับพื้นที่ชนบทน้อยเกินไป ชาวชนบทที่ยากไร้ส่วนใหญ่ ยังขาดช่องทางการเข้าถึงบริการและสิ่งอำนวยความสะดวก ตลอดจนกิจกรรมการผลิตต่าง ๆ ที่กระจุกตัวอยู่ในศูนย์กลางเมือง ทำให้เมืองไม่อาจให้บริการปัจจัยที่จำเป็นในการขยายการผลิตทางการเกษตร รวมทั้งปัจจัยพื้นฐานอื่น ๆ ที่จำเป็นสำหรับภาคชนบท (11 : 3-4)

จากสภาพปัญหาทางด้านการพัฒนาชนบทที่เชื่อมโยงกับแง่มุมปัญหาทางด้านการพัฒนาภาค และเมือง ก่อให้เกิดแนวคิดและกลยุทธ์ในการพัฒนาแบบใหม่ ที่มุ่งถึงการสร้างความเป็นธรรมของ การกระจายรายได้กรอบการพัฒนา เพื่อสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ (Equity with Growth) โดยอาศัยแนวทางการพัฒนาเขตพื้นที่สภาพสมบูรณ์แบบที่ประสานการพัฒนาพื้นที่ทุกส่วน เข้าด้วยกัน ทั้งในขอบเขตของนคร เมือง ภูมิภาค และชนบท ภายใต้สมมุติฐานที่ว่า

สำหรับประเทศกำลังพัฒนาที่ปรารถนาจะทำการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของชาวชนบทอย่างมี อย่างมีประสิทธิภาพ จะต้องสนับสนุนให้มีการขยายการลงทุนทางด้านโครงสร้างพื้นฐานบริการ และสิ่งอำนวยความสะดวก และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิตต่าง ๆ ไปยังพื้นที่ชนบท ภายใต้เงื่อนไข การกำหนดแหล่งที่ตั้งอย่างมีแบบแผน ทั้งในเมืองขนาดกลาง (Middle Size Cities) เมืองขนาดเล็ก (Small Towns) และศูนย์กลางตลาด (Market Centers) รวมทั้งจะต้องสนับสนุนให้เกิดการเติบโตของศูนย์บริการชนบท (Rural Services Centers) โดยการเชื่อมประสานย่านกลางเหล่านี้ ลงไปให้ถึงพื้นที่ชนบท โดยรอบ (11 : 6)

สำหรับประเด็นความสนใจของการวิจัยนี้ อยู่ที่ศูนย์กลางระดับล่างสุด คือ ศูนย์บริการ ชนบท ซึ่งนับว่าเป็นย่านกลางในระดับที่มีความเกี่ยวข้องกับพื้นที่ชนบทโดยตรง และเป็นกลไกสำคัญ ที่จะก่อให้เกิดบูรณาการของการพัฒนาชนบทกับการพัฒนาประเทศโดยส่วนรวม สำคัญสำหรับการ พัฒนาศูนย์ชนบท คือความคาดหวังว่า การเชื่อมประสานย่านกลางดังกล่าวกับพื้นที่ชนบท โดย รอบอย่างใกล้ชิดจะก่อให้เกิด

- 1) การขยายตัวของตลาดสำหรับรองรับผลิตผลการเกษตรที่เพิ่มขึ้น
  - 2) การจัดระเบียบและการส่งเสริมบริการที่จำเป็นต่าง ๆ เช่น การสาธารณสุข การศึกษา การวางแผนครอบครัว การฝึกฝนอาชีพ และการสนับสนุนปัจจัยทาง เทคนิควิทยาการที่จำเป็นต่อการเพิ่มกำลังผลิตทางการเกษตร ได้แก่ เมล็ดพันธุ์ ชนิดใหม่ๆ เทคโนโลยีที่เหมาะสม ถนนโครงข่ายเชื่อมแหล่งผลิตและตลาด ไฟฟ้า ตลอดจนการสื่อสารและการคมนาคมขนส่ง
  - 3) การพัฒนาอุตสาหกรรมการเกษตรและการจ้างงานในชนบท
- และ
- 4) ชะลออัตราการอพยพและเปลี่ยนแปลงรูปแบบการอพยพย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมือง

ในช่วงเวลาที่ผ่านมา มีนักวิชาการและนักวางแผนจากกลุ่มองค์กรจากหลายประเทศ ที่ได้นำทฤษฎีและแนวความคิดเกี่ยวกับการประสานงานการพัฒนาชนบทระดับล่าง กับการพัฒนาชนบทมาประยุกต์ใช้ เพื่อแสวงหาแนวทางและวิธีการวางแผนศูนย์ชนบท และช่องทางการนำแผนไปสู่การปฏิบัติที่เป็นจริง อาทิ ผลงานของ Settlement Study Center, ประเทศอิสราเอล (12 : 2-4) และ Community Development Program, ประเทศอินเดีย (13 : 1-4) เป็นต้น ผลงานของนักวางแผนจากกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ดังกล่าว ได้รับการนำมาถ่ายทอดในลักษณะที่เป็นคู่มือสำหรับการวางแผน ที่แสดงถึงแนวทาง วิธีการ และเทคนิคการวางแผนในลักษณะต่างๆ กันมากมาย ซึ่งในการศึกษาคั้งนี้ จะได้ประโยชน์จากผลงานของนักวิชาการ และนักวางแผนจากส่วนต่าง ๆ มาศึกษา วิเคราะห์ และคัดเลือกกระบวนการ และวิธีการที่เหมาะสมเพื่อทดลองนำเสนอแนวทางการวางแผนศูนย์ชนบท โดยเลือกพื้นที่อำเภอหนองบัวเป็นกรณีตัวอย่างสำหรับการศึกษา

อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาไม่ได้คาดหวังผลที่สมบูรณ์ว่า กลยุทธ์ดังกล่าวจะสามารถแก้ไข ปัญหาของชนบท และปัญหาการพัฒนาประเทศโดยส่วนรวมในทุกแง่มุม จุดมุ่งหมายสำคัญประการเดียวของการวิจัยครั้งนี้ อยู่ที่การทดลองศึกษาทางเลือกอีกทางหนึ่งสำหรับการปรับปรุงเพิ่มเติมแนวทางการพัฒนาชนบทและเมือง รวมทั้งเป็นการทดลองนำเทคนิควิธีการ สำหรับการวางแผนศูนย์ชนบทที่ได้รับการพัฒนาขึ้น ในช่วงทศวรรษนี้ เพื่อมาคัดเลือกและนำเสนอ เป็นแนวทางสำหรับการวางแผนในขอบเขตของสังคมไทยต่อไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อทดลองเลือกใช้แนวทาง กระบวนการ และเทคนิควิธีการในการศึกษาวิเคราะห์ และวางแผน สำหรับการกำหนดระดับและทำเลที่ตั้งของศูนย์บริการชนบทที่เหมาะสม พร้อมทั้งจัดทำข้อเสนอแนะการพัฒนา ทางด้านบริการและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ลงในศูนย์ชนบทแต่ละระดับ โดยใช้พื้นที่อำเภอหนองบัว จังหวัดขอนแก่น เป็นกรณีศึกษา

ขอบเขตของการศึกษา

1. ขอบเขตทางด้านเนื้อหาการศึกษา ประกอบด้วย การนำเสนอแนวทาง และผลการศึกษาวิเคราะห์ด้านต่าง ๆ ดังนี้

หอสมุดกลาง สถาบันวิจัยสังคม
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1.1 การวิเคราะห์ภาพรวมของการพัฒนาด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของพื้นที่ศึกษา พร้อมทั้งจัดทำดัชนีชี้วัดระดับการพัฒนา ภายใต้กรอบการศึกษาวิเคราะห์ 2 ระดับ คือ

1.1.1 การวิเคราะห์สภาพการณ์เชิงเปรียบเทียบระหว่างภาค (Inter-regional Analysis)

1.1.2 การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบระหว่างองค์ประกอบพื้นที่ภายในภาค (Intra-regional Analysis)

1.2 การวิเคราะห์และการจัดลำดับศักยภาพย่านกลาง โดยใช้หลักเกณฑ์การพิจารณาความซับซ้อนทางด้านหน้าที่ศูนย์กลาง (Functional Complexity) เป็นสำคัญ

1.3 การกำหนดศูนย์ชนบทต่าง ๆ โดยอาศัยผลการวิเคราะห์ย่านกลาง เป็นพื้นฐานสำคัญในการพิจารณา พร้อมทั้งทำการอภิปรายผลร่วมกับผลการศึกษาสภาพทั่วไปด้านต่าง ๆ และผลการวิเคราะห์ระดับการพัฒนาของชุมชนภายในภาค จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์พื้นที่บริการของศูนย์ชนบทที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และทำการจำแนกพื้นที่ที่อยู่นอกกรณีการให้บริการของศูนย์ชนบทระดับใดระดับหนึ่ง หรือหลายระดับ เพื่อนำผลการศึกษาทั้งหมดที่ได้มาเป็นพื้นฐานในการวางแผนแหล่งที่ตั้งของศูนย์ชนบทที่เหมาะสมต่อไป

1.4 การจัดทำข้อเสนอแนะแผนการลงทุนทางด้านบริการ และสิ่งอำนวยความสะดวกที่ยังขาดแคลนในศูนย์ชนบทต่าง ๆ ในแต่ละระดับ

2. ขอบเขตทางด้านพื้นที่ศึกษา ใช้ขอบเขตพื้นที่อำเภอหนองสูงซึ่งเป็นขอบเขตทางการปกครองเป็นพื้นที่ภาคในการศึกษา โดยมีเหตุผลในการนิยามคัดเลือกพื้นที่ดังกล่าวเป็นกรณีศึกษาดังนี้

2.1 พื้นที่ดังกล่าว เป็นบริเวณที่มีสภาพการผลิตทางการเกษตรหลากหลาย (Agricultural Diversification) มีการขยายตัวของอุตสาหกรรมเกษตร และมีศักยภาพสูงที่จะพัฒนาต่อไปในอนาคต

2.2 เป็นพื้นที่ที่มีข้อมูลสะสมจากแหล่งต่างๆ มากเพียงพอสำหรับการศึกษารังนี้ ซึ่งมีลักษณะการใช้ข้อมูลในขอบเขตกว้างขวาง

วิธีดำเนินการศึกษา

1. ศึกษาทฤษฎี แนวความคิด และเทคนิควิธีการวางแผน ตลอดจนผลงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษา
2. เก็บรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ที่เกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพ-ชีวภาพ และเศรษฐกิจสังคม จากเอกสารและหน่วยงานต่าง ๆ
3. เก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) ซึ่งไม่สามารถเก็บรวบรวมได้จากส่วนกลาง โดยใช้วิธีการคัดเลือกสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key Informants) เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน พัฒนาการ ฯลฯ
4. วิเคราะห์ข้อมูลโดยอาศัยหลักวิชาการ เช่น การใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) เทคนิคการจัดลำดับและขนาด (Ranking and Scaling Techniques) การวัดการกระจายตัวและความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ (Measurement of Distribution and Association) การหาค่าดัชนีการพัฒน์ (Development Index) เป็นต้น
5. จำแนกศูนย์บริการชนบทและเสนอแนะแนวทางการพัฒนา
6. แสดงผลการศึกษาในลักษณะ การบรรยาย ตาราง แผนภูมิ และแผนที่

ข้อมูลและแหล่งข้อมูล

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ มีลักษณะการใช้ข้อมูลในขอบเขตกว้างขวาง โดยพิจารณาถึงข้อมูลระดับชุมชนหมู่บ้าน ขณะที่ในปัจจุบันนี้ มีการพัฒนาการเก็บรวบรวมข้อมูลชนบทระดับหมู่บ้านได้อย่างค่อนข้างเป็นระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบข้อมูล กชช. 2 ค * ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ นอกจากนี้ ยังมีหน่วยงานของรัฐอีกหลายหน่วย อาทิ กองผังชนบท สำนักผังเมือง และสำนักงานสถิติแห่งชาติ ที่มีการสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลเหล่านี้ไว้เพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กัน

---

* การสำรวจข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน ดำเนินการโดย คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสำรวจสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในแต่ละหมู่บ้าน และใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในช่วงแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6

ดังนั้น การศึกษาคั้งนี้จึงพยายามใช้ประโยชน์จากข้อมูลดังกล่าวให้มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้อมูล กชช. 2 ค และข้อมูลเพื่อการวางผังชนบทของสำนักผังเมือง โดยจะทำการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ เพิ่มเติมเฉพาะบางประเด็นที่มีความสำคัญต่อการศึกษา และทำการสุ่มตรวจสอบความถูกต้องแม่นยำของข้อมูลเหล่านั้นด้วย สำหรับข้อมูลสำคัญในการวิเคราะห์จะใช้ฐานปี 2529-2530 เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งได้แสดงรายละเอียดไว้ในบทที่สามของการศึกษานี้

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้แนวความคิดและการดำเนินงานพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน มีความสมบูรณ์ในตัวเองยิ่งขึ้น เมื่อผนวกข้อเสนอในเรื่องการวางแผนพัฒนาเขตพื้นที่กายภาพ และบทบาทชุมชนศูนย์กลาง เพื่อเสริมแนวทางการพัฒนาเดิมให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น
2. เป็นแนวทางในการพัฒนาในลักษณะประสานการพัฒนาเมืองและชนบท (Urban-rural Continuum) อย่างสอดคล้องเป็นระบบเดียวกัน
3. เป็นการเสนอแนะแนวทาง และเทคนิควิธีการวางแผนที่ง่าย จัดทำได้ในเวลารวดเร็วและต่อเนื่อง อาจเป็นประโยชน์สำหรับการวางแผนในระดับท้องถิ่น

ข้อจำกัดในการศึกษา

1. เนื่องจากแนวทางการศึกษาวิเคราะห์และวางแผนศูนย์ชนบท เท่าที่ผู้ศึกษารวบรวมได้ในปัจจุบัน มีลักษณะการดำเนินงานหลายขั้นตอน และต้องมีการรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์อย่างกว้างขวาง ขณะที่เทคนิคการวิเคราะห์ย่านกลางและการจัดลำดับศักยภาพชุมชนศูนย์บริการชนบทก็มีการเสนอไว้มากมาย ฉะนั้น การศึกษาคั้งนี้ จึงมุ่งที่จะเสนอแนวทางและกระบวนการวางแผนแต่ละขั้นตอน โดยเลือกแสดงการใช้เทคนิควิธีการศึกษาที่เห็นว่า เหมาะสมสอดคล้องกับลักษณะพื้นที่ทางกายภาพของประเทศไทย
2. ด้วยข้อจำกัดด้านเวลา งบประมาณ และฐานข้อมูลที่มีอยู่ในปัจจุบัน ทำให้การศึกษาคั้งนี้ ต้องใช้ข้อมูลในขอบเขตจำกัดอยู่ในระดับที่เห็นว่าเหมาะสมสอดคล้องกับเงื่อนไขของการศึกษาที่มุ่งแสดงกระบวนการ (process) ของการวางแผน มากกว่าผลลัพธ์ (product) ที่เป็นตัวแผน

นิยามศัพท์เฉพาะ

องค์ประกอบหน้าที่ศูนย์กลาง (Central Functions) หมายถึง บริการ สิ่งอำนวยความสะดวก และโครงสร้างพื้นฐาน รวมทั้งสถาบันหรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ซึ่งจะมีแหล่งที่ตั้งอยู่ในชุมชน ซึ่งมีขนาดประชากรขั้นต่ำสุดจำนวนหนึ่ง เพื่อก่อให้เกิดความประหยัดและควมมีประสิทธิภาพในการให้บริการ นอกจากนี้ ขอบข่ายการให้บริการยังต้องครอบคลุมถึงชุมชนอื่น ๆ (Dependent Settlement) ภายใต้ขอบเขตที่แน่นอนระดับใดระดับหนึ่งด้วย

ย่านกลาง (Central Places) หมายถึง ชุมชนต่าง ๆ ที่มีองค์ประกอบหน้าที่ศูนย์กลางที่สำคัญจำนวนหนึ่ง

ระดับประชากรเดิม (Threshold Population Level) หมายถึงจำนวนประชากรผู้ใช้บริการขั้นต่ำสุด สำหรับองค์ประกอบหน้าที่ศูนย์กลางชนิดใดชนิดหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

ความเป็นศูนย์กลาง (Centrality) ของชุมชน หมายถึง เกณฑ์วัดฐานะของชุมชนที่กำหนดขึ้นโดย ขนาด จำนวน และคุณภาพ ขององค์ประกอบหน้าที่ศูนย์กลางที่มีในแต่ละชุมชน

พื้นที่บริการ (Service Area or Hinterland) คือ บริเวณซึ่งเป็นแหล่งความต้องการที่จะใช้บริการของย่านกลางจุดใดจุดหนึ่ง (Core Area) สำหรับสินค้าและบริการชนิดใดชนิดหนึ่งหรือหลายชนิดรวมกัน ซึ่งขอบเขตพื้นที่บริการ (หรือพื้นที่ตลาด) ส่วนใหญ่จะถูกกำหนดโดยระยะทาง ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง และนิสัยในการให้บริการขององค์ประกอบหน้าที่ศูนย์กลางที่อยู่ในย่านกลางนั้น ๆ

ลำดับศักดิ์ (Hierarchy) หมายถึง ลำดับลดหลั่นของชุมชนที่ถูกกำหนดโดยระดับความเป็นศูนย์กลาง

ศูนย์ชนบทหรือศูนย์บริการชนบท (Rural Service Center) หมายถึง ชุมชนที่มีฐานะเป็นย่านกลาง หรือมีความเหมาะสมที่จะพัฒนาให้เป็นย่านกลาง ในการให้บริการด้านการพัฒนาชนบทและชุมชนชนบท โดยมีหลักเกณฑ์การพิจารณาจาก ขนาด จำนวน และคุณภาพขององค์ประกอบหน้าที่ศูนย์กลาง จำนวนประชากร และความเหมาะสมในแง่ทำเลที่ตั้ง รวมทั้งระดับและโอกาสในการพัฒนา